

BERNADETTA ZAWILIŃSKA

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

TURYSTYKA PRZYRODNICZA W ROZWOJU POLSKICH REGIONÓW

Abstract: Nature Tourism in Development of Polish Regions. The article refers to the nature tourism development in Poland and presents the regional differentiation of conditions related to natural values, as well as tourism policies pursued at regional level. Poland is a country with a relatively well-preserved natural environment, but its values are only slightly used by the nature tourism. This form of tourism has an extensive character, is slightly commercialized and the specialist tourism products in its range are poorly developed. On the basis of records contained in the tourism development strategies of provinces, can be assumed that the nature tourism will have the greatest importance in the regions of outstanding natural beauty, while poorly developed tourism function (especially in Podlaskie, Lubelskie and Lubuskie Voivodships). In other regions, its significance is likely to grow, but it will remain a complementary form.

Wprowadzenie

We współczesnym świecie obszary o dobrze zachowanym środowisku przyrodniczym stają się dobrem coraz rzadszym. Jednocześnie wraz z postępującą urbanizacją wzrasta potrzeba kontaktu człowieka z przyrodą. Analizy światowych trendów w turystyce jednoznacznie wskazują na wzrost liczby przyjazdów do obszarów o wysokich walorach przyrodniczych oraz wzrost popularności form turystyki związanych z poznawaniem środowiska przyrodniczego. Z ekonomicznego punktu widzenia tendencja ta jest korzystna, gdyż turystyka jest szansą ożywienia gospodarczego słabo zagospodarowanych terenów o wysokich walorach przyrodniczych, które charakteryzują się często niższym poziomem rozwoju społeczno-ekonomicznego niż zurbanizowane i intensywnie zagospodarowane części krajów.

Polska, na tle Europy, jest państwem o relatywnie dobrze zachowanych walorach środowiska naturalnego, a wyjazdy związane z poznawaniem przyrody mają w kraju długie tradycje rozwoju. Niestety ekstensywny charakter turystyki przyrodniczej i bardzo słabo rozwinięta oferta turystyczna w jej zakresie sprawiają, że forma ta jest w niewielkim stopniu czynnikiem rozwoju regionów.

Przemiany zachodzące współcześnie w polskiej turystyce zmierzają do dywersyfikacji produktów turystycznych i wzrostu znaczenia produktów specjalistycznych. Jednocześnie coraz więcej uwagi poświęca się wykorzystaniu turystycznemu obszarów cennych przyrodniczo oraz zrównoważonemu rozwojowi turystyki. Pojawiają się więc pytania, w jakim stopniu turystyka przyrodnicza wpisuje się w planowane kierunki rozwoju gospodarki turystycznej województw i jakie są szanse na wzrost jej znaczenia w poszczególnych regionach kraju.

Celem pracy jest zwrócenie uwagi na zjawisko turystyki przyrodniczej, przedstawienie przestrzennego zróżnicowania atrakcyjności regionów kraju dla tej formy turystyki oraz określenie miejsca i roli turystyki przyrodniczej w dokumentach strategicznych województw.

1. Turystyka przyrodnicza i ekoturystyka

Rodzaje aktywności turystycznej określane współcześnie terminami *turystyka przyrodnicza* (ang. *wildlife tourism*, *nature tourism*, *nature-based tourism*¹) i *ekoturystyka* (ang. *ecotourism*) należą do najstarszych form turystyki, których uprawianie wynika z chęci kontaktu człowieka z przyrodą oraz z motywów poznawczych. Pojęcia te nie są jednoznacznie zdefiniowane i często używa się ich wymiennie. Należy jednak podkreślić, że istnieją elementy różnicujące te terminy.

Turystyka przyrodnicza i ekoturystyka, to formy turystyki poznawczej, których podstawą rozwoju są naturalne, lub w niewielkim stopniu przekształcone przez człowieka walory przyrodnicze. Główny motyw wyjazdów w obydwu przypadkach stanowi chęć bezpośredniego obcowania i poznania środowiska przyrodniczego. Początkowo turystyka przyrodnicza i ekoturystyka nie miały charakteru komercyjnego i obejmowały formy turystyki alternatywnej (przeciwieństwa skomercjalizowanej turystyki masowej), których głównym motywem wyjazdu było przebywanie w naturalnym środowisku, połączone zazwyczaj ze zdobywaniem wiedzy na jego temat (Page, Dowling 2002). Turystyka taka była uprawiana zazwyczaj przez osoby wykształcone, odznaczające się wysokim poziomem świadomości ekologicznej. Z czasem turystyka przyrodnicza zaczęła przyjmować także formy komercyjne, a nawet masowe. Ekoturystyka natomiast w latach 80. została wzbogacona o treści społeczne i kulturowe (Ceballos-Lescurain 1996; Page, Dowling 2002).

Za *turystykę przyrodniczą* uznaje się obecnie wszystkie podróże, których głównym motywem jest poznawanie, obserwowanie i podziwianie przyrody (Mika 2007a). Krzymowska-Kostrowicka (1995) definiuje *turystyką przyrodniczą* (ekologiczną) jako podróże, których zamiarem jest odwiedzenie obszarów cennych przyrodniczo

¹ Pojęcia te są stosowane wymiennie, lecz *wildlife tourism* ma zazwyczaj węższe znaczenie i jest używane do określenia podróży turystów z bogatych krajów do regionów o nieznacznie przekształconym środowisku przyrodniczym (Roe *et.al.* 1997).

w celach poznawczych, inspirujących i samorealizacyjnych, które nie naruszają integralności i bogactwa oraz bioróżnorodności odwiedzanych systemów przyrodniczych. Turystyka przyrodnicza może przyjmować formy zorganizowanych wyjazdów grupowych i może mieć charakter komercyjny, lecz zgodnie z definicją nie powinna wywierać negatywnego wpływu na środowisko przyrodnicze.

Ekoturystyka obejmuje natomiast jedynie podróże indywidualne lub w małych grupach, które oprócz poznawania środowiska przyrodniczego, mogą być nastawione na bezpośrednie obcowanie z lokalną kulturą. Zgodnie z założeniami ekoturystyka powinna nie tylko nie szkodzić, lecz sprzyjać ochronie przyrody i rdzennej kultury, powinna także przynosić korzyści ekonomiczne lokalnym społecznościom. Może przyjmować formy komercyjne, ale pod warunkiem, że płynące z niej dochody trafiają do mieszkańców i są czynnikiem ożywienia gospodarczego danego terenu.

W literaturze można spotkać także pojęcia *turystyki ekologicznej* oraz *zielonej turystyki*, które są zazwyczaj utożsamiane z ekoturystyką lub z turystyką przyrodniczą (Mika 2007a). Zauważyć jednak należy, że określenie *turystyka ekologiczna* jest niekiedy, zwłaszcza w popularnym użyciu, rozumiane bardzo szeroko – jako każda forma aktywności turystycznej, która minimalizuje negatywny wpływ turystyki na środowisko przyrodnicze (bez względu na motywy podejmowania podróży).

Według badań przeprowadzonych przez Światową Organizację Turystyki (UNWTO) turystyka przyrodnicza oraz ekoturystyka stanowią istotny i szybko rozwijający się sektor w turystyce². W latach 90. średnia stopa wzrostu przyjazdów turystycznych na świecie szacowana była na 7%, a ekoturystyki na 20-34%. W 2004 r. w sektorze ekoturystyki i turystyki przyrodniczej wzrost był trzykrotnie wyższy niż ogółem w światowym ruchu turystycznym (*Fact Sheet...* 2005).

W aspekcie korzyści ekonomicznych dla regionów recepcyjnych należy podkreślić to, że turystyka przyrodnicza, ze względu na różnorodność form oraz cechy jej uczestników, charakteryzuje się znacznie niższą sezonowością i jest w mniejszym stopniu uzależniona od warunków atmosferycznych, niż inne formy turystyki, co umożliwia czerpanie dochodów w ciągu całego roku. Za rozwojem turystyki przyrodniczej przemawia również profil uprawiających ją turystów, wśród których przeważają osoby w średnich grupach wiekowych, o wyższym wykształceniu, wysokich lub średnich dochodach (Dąbrowski 1999; Epler-Wood 2000; Zaręba 2006). Badania wykazują ponadto, że uczestnicy turystyki przyrodniczej, a w szczególności ekoturystyki przeznaczają większe kwoty w przeliczeniu na dzień podróży niż przeciętny turysta (Wight 1996) i niekoniecznie zaspokajają potrzeby w najtańszy sposób. Za realizację indywidualnych, specjalistycznych zainteresowań są skłonni zapłacić znacznie więcej niż uczestnicy konwencjonalnej turystyki. Ponadto, osoby te częściej podróżują, a ich wyjazdy są dłuższe

² W statystykach *ekoturystyka* i *turystyka przyrodnicza* przeważnie podawane są łącznie, gdyż ze względu na problemy z definiowaniem oraz trudności metodologiczne trudno rozdzielić te dwa rodzaje turystyki.

niż przeciętnego turysty, co również oznacza większe korzyści finansowe dla regionów recepcyjnych (Epler-Wood 2002; Zaręba 2006). Rozwój turystyki przyrodniczej i ekoturystyki może więc, przy niższej frekwencji gości, lecz wyższych (w przeliczeniu na dzień podróży) wydatkach jej uczestników, niskiej sezonowości oraz wysokim stopniu zatrzymania czerpanych dochodów w regionie, przynieść większe korzyści ekonomiczne niż rozwój klasycznych form masowej turystyki.

Autorzy opracowań dotyczących turystyki przyrodniczej i ekoturystyki zwracają jednak uwagę na to, że specjalistyczny charakter tych form sprawia, że ich rozwój jest trudniejszy niż tradycyjnych form turystyki wypoczynkowej i kulturowej (Dąbrowski 2000; Page, Dowling 2002). Ponadto, właściwy rozwój turystyki przyrodniczej wymaga planowego działania, szerokiej partycypacji miejscowych władz, dyrekcji obszarów chronionych, lokalnych organizacji pozarządowych, właścicieli biur podróży, obiektów turystycznych oraz mieszkańców, a także wysokich nakładów pracy związanych głównie z edukacją kadr i opracowaniem specjalistycznej oferty, dostosowanej do indywidualnych zainteresowań turystów.

2. Uwarunkowania rozwoju turystyki przyrodniczej w Polsce

Jednoznaczna i obiektywna ocena walorów dla turystyki przyrodniczej jest metodologicznie trudnym zadaniem, gdyż walory te należą w większości do kategorii niemierzalnych. Ponadto, atrakcyjność poszczególnych elementów środowiska dla turystów jest uzależniona od czynników subiektywnych, jakimi są ich indywidualne zainteresowania.

Można jednak zauważyć, że turystyka przyrodnicza rozwija się przede wszystkim na obszarach słabo zagospodarowanych, o dobrze zachowanym środowisku przyrodniczym. Przyjmując założenie, że najcenniejsze przyrodniczo tereny objęte zostały ochroną w postaci obszarów chronionych o wysokim i średnim reżimie ochronnym, za najbardziej atrakcyjne można uznać tereny parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych. Stopień zagospodarowania danego obszaru jest natomiast ściśle związany z gęstością zaludnienia. Tereny o niskiej gęstości zaludnienia odznaczają się zazwyczaj mniejszym stopniem przekształcenia środowiska przyrodniczego. O stopniu przekształcenia środowiska przyrodniczego świadczy również struktura użytkowania ziemi. W warunkach polskich atrakcyjne dla turystyki przyrodniczej są przede wszystkim obszary o wysokiej lesistości oraz znacznym udziale łąk.

Na podstawie powyższych założeń do oceny atrakcyjności obszarów dla turystyki przyrodniczej przyjęto trzy cechy diagnostyczne:

- stopień zagospodarowania terenu (mierzony gęstością zaludnienia);
- stopień zachowania środowiska przyrodniczego (mierzony odsetkiem terenów objętych ochroną w postaci parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych);

- atrakcyjność szaty roślinnej (mierzona odsetkiem powierzchni zajętej przez lasy i łąki).

Na podstawie tych cech obliczono miernik syntetyczny (zgodnie z metodą zaprezentowaną przez Gołębskiego 1999)³. Za jednostki podstawowe w badaniu przyjęto powiaty. W badaniach nie uwzględniono miast na prawach powiatu, przyjmując założenie, że duże ośrodki miejskie nie mają istotnych wartości dla turystyki przyrodniczej. Należy mieć jednak świadomość, że istnieją elementy środowiska przyrodniczego, które można obserwować na obszarach zurbanizowanych i silnie przekształconych przez człowieka. Przykładem może być atrakcyjność kopalń lub ka-



Ryc. 1. Atrakcyjność Polski dla turystyki przyrodniczej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Regionalnych GUS.

³ Miary poddano normalizacji przez podzielenie ich wartości przez wartość wzorcową – maksymalną wartość danej cechy w powiatach. Przy czym gęstość zaludnienia jako destymulanta została wcześniej przekształcona w stymulantę przez przesunięcie względem maksimum. Wartości cech znormalizowanych zawierają się w przedziale [0;1], gdzie 1 oznacza, że dany powiat pod względem rozpatrywanej cechy w 100% odpowiada wzorcowi. Miernik syntetyczny atrakcyjności powiatów dla turystyki przyrodniczej stanowi średnia wartości znormalizowanych wskaźników. Przy sporządzaniu kartogramu przyjęto cztery przedziały klasowe, których wartości graniczne odpowiadają kwartynom i medianie zbioru wartości wskaźnika syntetycznego.

mieniołomów dla geoturystyki. Ocena ta ma charakter względny i może służyć tylko porównaniu powiatów. Nie określa stopnia atrakcyjności poszczególnych obszarów Polski na tle innych części świata.

Zgodnie z dokonaną oceną w Polsce za najbardziej atrakcyjne dla turystyki przyrodniczej można uznać tereny:

- Pojezierzy Litewskiego i Mazurskiego oraz Niziny Północnopodlaskiej,
- Pobrzeża Koszalińskiego,
- Pojezierzy Zachodniopomorskiego, Wschodniopomorskiego, Południowopomorskiego oraz Lubuskiego,
- Wzniesień Zielonogórskich i Łużyckich oraz Obniżenia Dolnołużyckiego,
- Kotliny Milickiej,
- Polesia,
- Wyżyn Krakowsko-Częstochowskiej i Woźnicko-Wieluńskiej, Niecki Nidziańskiej, Wyżyny Kieleckiej, Wyżyny Lubelskiej oraz Rostocza,
- Karpat,
- Sudetów.

Tereny zaliczone do najwyższej atrakcyjności występują w niemal każdym z polskich województw, lecz największe obszary obejmują w woj. lubuskim, pomorskim, podlaskim, podkarpackim i małopolskim (ryc. 1).

3. Miejsce turystyki przyrodniczej w dokumentach strategicznych województw

Rozwój turystyki przyrodniczej jest w Polsce w coraz większym stopniu postrzegany jako istotna szansa aktywizacji gospodarczej, zwłaszcza dla terenów słabo rozwiniętych, o dobrze zachowanym środowisku przyrodniczym. Tendencja ta znajduje wyraz m.in. w wielu działaniach promocyjnych prowadzonych przez regionalne i lokalne organizacje turystyczne.

Turystyka przyrodnicza dobrze wpisuje się w *Strategię rozwoju turystyki w Polsce na lata 2007-2013*, w której podkreśla się istnienie bogatego i relatywnie dobrze zachowanego środowiska przyrodniczego, które może być podstawą do kreowania produktów turystycznych unikatowych w skali europejskiej. Jednocześnie zwraca się uwagę na konieczność tworzenia produktów niszowych, opartych na lokalnym potencjale, związanych z wyróżniającymi się kompetencjami kraju i regionów, a także na podejmowanie działań mających na celu ochronę zasobów przyrodniczych i sprzyjających podtrzymywaniu trwałości funkcji turystycznej.

Kierunki rozwoju turystyki w poszczególnych regionach Polski w dużej mierze uzależnione są od polityki prowadzonej w tym zakresie na szczeblu wojewódzkim. Nasuwają się więc pytania, czy i jak turystyka przyrodnicza usytuowana jest w strategiach rozwoju województw oraz w szczegółowych strategiach i programach rozwoju

turystyki na ich terenach, a także jak jest oceniane znaczenie walorów przyrodniczych oraz obszarów chronionych w województwie.

Z przeprowadzonej analizy strategii rozwoju województw wynika, że we wszystkich województwach występowanie walorów przyrodniczych oraz krajobrazowych jest postrzegane jako mocna strona rozwoju. We wszystkich strategiach wprowadzono także zapisy dotyczące zachowania wartości środowiska przyrodniczego⁴, a w dziesięciu z nich ochrona środowiska wyniesiona została do rangi celu strategicznego. Należy jednak podkreślić, że zapisy odnoszą się przede wszystkim do poprawy stanu sanitarnego środowiska oraz gospodarki odpadami. Kwestie dotyczące ochrony przyrody, a w szczególności zachowania bioróżnorodności, a także wzmocnienia pozycji obszarów chronionych w części strategii nie zostały w ogóle uwzględnione (tab. 1). Bardzo silnie są one akcentowane m.in. w strategiach rozwoju woj. kujawsko-pomorskiego, małopolskiego i podkarpackiego.

Rozwój turystyki pojawia się w strategiach rozwoju wszystkich województw, należy jednak zaznaczyć, że różna jest jego pozycja. W większości strategii turystyka jest mocno akcentowana, a nawet uważana za priorytetowy obszar działań. Województwa, w których wzmianki dotyczące turystyki mają marginalne znaczenie są nieliczne. Przykładem są woj. łódzkie i opolskie. W części strategii, w których turystyka zajmuje istotne znaczenie, szczegółowo omówione są kierunki jej rozwoju i preferowane formy. Niestety turystyka przyrodnicza, nawet w województwach, które silnie akcentują bogactwo przyrodnicze ich terenów, nie pojawia się, lub jest jedynie wzmiankowana. Zapisy dotyczące turystyki przyrodniczej lub ekoturystyki można odnaleźć jedynie w strategiach rozwoju województw: podkarpackiego (gdzie rozwój ekoturystyki postrzegany jest jako jeden z kierunków działań zmierzających do zapewnienia dochodów ludności mieszkającej na cennych przyrodniczo terenach, zachowując zasady zrównoważonego rozwoju), podlaskiego (gdzie wspieranie rozwoju turystyki, w tym także ekoturystyki, ma służyć rozwojowi bazy ekonomicznej) i warmińsko-mazurskiego (gdzie zwraca się uwagę na opracowanie koncepcji i wypromowanie produktów turystycznych m.in. w dziedzinie ekoturystyki).

Oprócz zapisów dotyczących bezpośrednio rozwoju ekoturystyki, w części *Strategii* odnaleźć można także wzmianki odnoszące się do promowania rozwoju turystyki na podstawie walorów przyrodniczych oraz zwiększenia wykorzystania turystycznego tych walorów (np. w woj. mazowieckim), jak również wspierania rozwoju zagospodarowania turystycznego służącego turystyce przyrodniczej i ekoturystyce, np. szlaków *greenways* (w woj. mazowieckim).

Niezależnie od roli turystyki w wojewódzkich strategiach rozwoju oraz znaczenia gospodarki turystycznej w regionach, we wszystkich województwach opracowano

⁴ Uwzględnienie celów związanych z ochroną i zachowaniem środowiska kulturowego oraz przyrodniczego z uwzględnieniem potrzeb przyszłych pokoleń wynika z przepisów zawartych w *Ustawie o samorządzie województwa z 5 czerwca 1998 r.*

Tabela 1

Zasoby przyrodnicze i ich ochrona oraz turystyka w zapisach strategii rozwoju województw

Zapisy w strategii	Dolnośląskie	Kujawsko-Pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-Mazurskie	Wielkopolskie	Zachodniopomorskie
Zasoby przyrodnicze i krajobrazowe jako mocna strona rozwoju województwa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ochrona środowiska przyrodniczego jako priorytetowa sfera działań	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+
Ochrona różnorodności biologicznej wymieniona wśród kierunków działań	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-
Wzrost znaczenia obszarów chronionych wymieniony wśród kierunków działań	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+	+	-
Rozwój turystyki jako priorytetowa sfera działań	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-
Rozwój turystyki wymieniony wśród kierunków działań	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rozwój ekoturystyki lub turystyki przyrodniczej wymieniony wśród kierunków działań	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-

+ zapis występuje

- zapis nie występuje

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strategii rozwoju poszczególnych województw.

szczegółowe strategie lub programy dotyczące rozwoju turystyki⁵. Analiza ich zapisów prowadzi do wniosku, że wszystkie województwa, niezależnie od stopnia zachowania środowiska przyrodniczego oraz rangi obszarów chronionych uważają walory przyrodnicze i krajobrazowe za mocną stronę rozwoju turystyki. W większości województw podkreślane jest także znaczenie dobrze rozwiniętej sieci obszarów chronionych.

Wśród dokumentów, w których zawarto analizę obecnego stanu rozwoju produktów turystycznych województw, istnienie produktu turystyki przyrodniczej wymieniono tylko w woj. łódzkim, podkarpackim, podlaskim i świętokrzyskim (tab. 2). Wśród kierunków rozwoju turystyki turystyka przyrodnicza lub ekoturystyka pojawia się wprawdzie w jedenastu strategiach lub programach wojewódzkich lecz w większości z nich jest jedynie wzmiankowana przy okazji rozwoju innych form, głównie turystyki na obszarach wiejskich oraz turystyki aktywnej.

W świetle analizowanych dokumentów najważniejsze miejsce turystyka przyrodnicza zajmuje w woj. podlaskim, gdzie wymieniana jest wśród pięciu kluczowych form turystyki. *Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r.* zakłada „wykreowanie wizerunku województwa jako najciekawszego w Polsce i jednego z najciekawszych pod względem przyrodniczym regionów w Europie”. Planowane jest budowanie markowych produktów turystyki przyrodniczej oraz rozwój różnych form krajowej i międzynarodowej turystyki ukierunkowanej na poznanie przyrody. Na jej potrzeby powstać ma Europejskie Centrum Turystyki Przyrodniczej (w Białowieży) oraz lokalne centra obsługi ruchu turystycznego przy dyrekcjach parków narodowych i krajobrazowych (np. Centrum Turystyki Bagiennej przy dyrekcji Biebrzańskiego PN). Ponadto planuje się m.in. rozwój specjalistycznych kadr (np. szkolenia przewodników turystyki przyrodniczej), zwiększenie wykorzystania wiejskich szkół jako bazy dla przyrodniczej turystyki edukacyjnej, rozbudowę ścieżek dydaktycznych, wydanie przyrodniczego przewodnika turystycznego w kilku wersjach językowych oraz całorocznego kalendarza ofert turystyki przyrodniczej, rozszerzenie oferty podlaskich biur turystyki przyrodniczej o tereny Litwy i Białorusi.

Wśród kluczowych produktów turystycznych turystyka przyrodnicza (ekoturystyka) wymieniona została również w *Koncepcji programowo przestrzennej rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim*. Jej potencjał rozwojowy jest głównie związany z terenami obszarów chronionych województwa. W dokumencie zwrócono jednak uwagę na to, że perspektywy rozwoju tego segmentu turystyki nie są jednoznaczne i w dużej mierze uzależnione są od promocji.

⁵ W większości województw opracowano strategie rozwoju turystyki, w woj. małopolskim przyjęto dokument pod nazwą *Kierunki rozwoju turystyki w województwie małopolskim na lata 2008-2013*, w dolnośląskim, łódzkim i podlaskim – *Programy rozwoju turystyki*, a w woj. lubelskim *Koncepcję programowo-przestrzenną rozwoju turystyki i rekreacji* w woj. lubelskim *Cele i główne kierunki rozwoju sektora turystyki i rekreacji*. Niezależnie od nazwy wszystkie te dokumenty mają charakter strategiczno-operacyjny i określają podstawowe priorytety oraz działania w zakresie gospodarki turystycznej. W większości zawierają także szczegółową diagnozę aktualnego stanu rozwoju turystyki w województwie oraz analizę SWOT.

Tabela 2

Zasoby przyrodnicze oraz turystyka przyrodnicza w zapisach strategii i programów rozwoju turystyki w województwach

Zapisy w strategii	Dolnośląskie	Kujawsko-Pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-Mazurskie	Wielkopolskie	Zachodniopomorskie
Zasoby przyrodnicze i krajobrazowe jako mocna strona rozwoju turystyki w województwie	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	•
Rozwinięty system obszarów chronionych jako mocna strona rozwoju turystyki w województwie	+	+	–	+	+	+	–	+	+	+	–	+	+	–	+	•
Turystyka przyrodnicza wymieniona wśród istniejących produktów turystycznych regionu	–	–	•	•	+	–	–	•	+	+	–	•	+	–	•	•
Planowany rozwój turystyki przyrodniczej (lub ekoturystyki)	+	–	+	+	+	–	–	+	+	+	–	+	+	–	+	+

+ zapis występuje

– zapis nie występuje

• dokument nie zawiera tego rodzaju zapisów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dokumentów: *Program rozwoju turystyki dla województwa dolnośląskiego* (2005), *Strategia rozwoju turystyki w województwie kujawsko-pomorskim* (2004), *Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim. Cele i główne kierunki rozwoju sektora turystyki i rekreacji* (2008), *Strategia rozwoju turystyki w województwie lubuskim na lata 2006-2013* (2005), *Program rozwoju turystyki w województwie łódzkim na lata 2007-2020* (2007), *Kierunki rozwoju turystyki dla województwa małopolskiego na lata 2008–2013* (2008), *Strategia rozwoju turystyki dla województwa mazowieckiego na lata 2007-2013* (2007), *Strategia rozwoju turystyki w województwie opolskim na lata 2007-2013* (2005), *Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013* (2006), *Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r.* (2001), *Strategia rozwoju turystyki w województwie pomorskim na lata 2004-2013* (2004), *Strategia rozwoju turystyki w województwie śląskim na lata 2004-2013* (2004), *Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014* (2005), *Strategia rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim* (2004), *Strategia rozwoju turystyki w województwie wielkopolskim* (2007), *Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim do 2015 roku* (zaktualizowana w 2008 r.).

Istotna rola turystyki przyrodniczej dostrzegana jest również w strategiach rozwoju turystyki w woj. lubuskim i zachodniopomorskim. W woj. lubuskim szczególną uwagę zwrócono na rozwój zagospodarowania turystycznego służącego turystyce przyrodniczej, a zwłaszcza obserwacjom ptaków oraz geoturystyce. W województwie zaplanowano rozbudowę centrów edukacji ekologicznej, muzeów przyrodniczych, parków i ogrodów tematycznych (np. geoparku, paludarium), ścieżek dydaktycznych, *ekoinfrastruktury* na potrzeby obserwacji ptaków. W woj. zachodniopomorskim, w granicach obszarów chronionych oraz na terenach o niskim stopniu zagospodarowania, planowany jest rozwój ekoturystyki. Na obszarach cennych przyrodniczo ma ona stanowić kluczowy produkt turystyki aktywnej, a na pozostałych terenach uzupełnienie turystyki wypoczynkowej oraz innych form aktywnej turystyki.

W *Strategii rozwoju województwa śląskiego na lata 2004-2013* ekoturystyka postrzegana jest jako element wsparcia zrównoważonego rozwoju gospodarczego najcenniejszych przyrodniczo części województwa. Jej rozwój jest głównie wiązany z wycieczkami o charakterze poznawczym (pieszymi, konnymi, rowerowymi i innymi) oraz z edukacją przyrodniczą prowadzoną w ośrodkach ekologicznych.

W pozostałych województwach turystyka przyrodnicza nie zajmuje istotnego miejsca w strategiach i programach rozwoju turystyki. W *Strategii rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013* została podkreślona konieczność rozwoju nowych, konkurencyjnych produktów turystycznych, w tym produktów niszowych i specjalistycznych. W grupie tej znalazła miejsce również turystyka przyrodnicza. W *Strategii rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014* planuje się rozwój produktu turystycznego skierowanego do hobbystów (*Podróże z pasją*), m.in. osób zainteresowanych geologią. W woj. łódzkim zwrócono uwagę na rozwój niszowej formy turystyki, jaką jest *birdwatching* uprawiany na terenach parków krajobrazowych. Obserwacje przyrody, a w szczególności ptaków w dolinie Baryczy, wpisano także jako propozycję markowego produktu turystycznego w *Programie rozwoju turystyki dla województwa dolnośląskiego*. W innych województwach turystyka przyrodnicza jest zawarta w rozwoju produktów związanych z turystyką na obszarach wiejskich (w woj. opolskim) i turystyką krajoznawczą (w woj. wielkopolskim).

Warto zwrócić uwagę na to, że w Polsce jest bardzo słabo rozwinięty specjalistyczny produkt turystyki przyrodniczej, duże znaczenie ma natomiast turystyka przyrodnicza realizowana w formie szkolnych wycieczek ukierunkowanych na edukację ekologiczną. Wycieczki takie, obejmujące np. obserwacje ornitologiczne, botaniczne, dzikich ssaków, stanowią istotne uzupełnienie programów nauczania (Mika 2007b), a ich popularność wzrasta. Również w analizowanych strategiach i programach rozwoju turystyki potencjał rozwojowy turystyki przyrodniczej jest często wiązany z ofertą edukacyjną przygotowywaną dla dzieci i młodzieży (np. w woj. łódzkim, podkarpackim, mazowieckim, lubelskim).

We wszystkich analizowanych dokumentach turystyka przyrodnicza wpisuje się w ogólne założenia rozwojowe dotyczące promowania dobrego wizerunku woj-

wództw, zrównoważonego rozwoju turystyki oraz poszanowania walorów przyrodniczych, a także aktywizowania obszarów o niższym poziomie rozwoju gospodarczego. Możliwości wsparcia dla rozwoju turystyki przyrodniczej należy również wiązać z zapisami dotyczącymi rozwoju produktów markowych oraz turystyki aktywnej i specjalistycznej, podnoszenia kwalifikacji kadr turystycznych, rozwoju edukacji ekologicznej oraz zwiększeniem wykorzystania potencjału turystycznego walorów przyrodniczych oraz rozbudowy bazy turystycznej (np. ścieżek dydaktycznych).

Wnioski

Polska jest krajem o względnie dobrze zachowanych walorach środowiska przyrodniczego, a tereny atrakcyjne dla rozwoju turystyki przyrodniczej znajdują się w granicach wszystkich województw. Jednocześnie specjalistyczne formy turystyki o charakterze przyrodniczym są w coraz większym stopniu postrzegane jako szansa aktywizacji gospodarczej, zwłaszcza terenów objętych ochroną prawną.

Analiza zapisów dotyczących znaczenia zasobów przyrodniczych oraz turystyki przyrodniczej w poszczególnych województwach, zawartych w szczegółowych dokumentach o charakterze strategicznym i strategiczno-operacyjnym, prowadzi do następujących wniosków: wartości środowiska przyrodniczego są postrzegane jako mocna strona rozwoju turystyki w województwach, podkreślana jest również istotna rola obszarów chronionych w tworzeniu produktów turystycznych, w tym także produktów markowych oraz specjalistycznych, lecz walory przyrodnicze postrzegane są przede wszystkim jako podstawa rozwoju turystyki wypoczynkowej i aktywnej (żeglarstwa, turystyki rowerowej, wspinaczki skałkowej itp.). Wartości poznawcze środowiska przyrodniczego nie są podkreślane i w większości województw nie przywiązuje się dużej wagi do rozwoju turystyki przyrodniczej.

Turystyka przyrodnicza jest postrzegana jako istotny kierunek rozwoju gospodarki turystycznej w województwach o wybitnych walorach środowiska przyrodniczego, a jednocześnie relatywnie słabo wykształconej funkcji turystycznej (podlaskim, lubelskim i lubuskim). W przypadku województw podlaskiego i lubuskiego za rozwojem turystyki przyrodniczej przemawia dodatkowo to, że są pozbawione wybitnych walorów kultury materialnej, a również turystyka wypoczynkowa nie odgrywa na tych terenach istotnej roli. W tej sytuacji turystyka przyrodnicza może być jednym z kluczowych kierunków rozwoju rynku turystycznego.

W dokumentach strategicznych pozostałych województw turystyka przyrodnicza jest zazwyczaj dostrzegana, lecz jako forma niszowa, o charakterze uzupełniającym, związana głównie z obszarami chronionymi. Zauważyć można, że zapisy dotyczące jej rozwoju w niewielkim stopniu są uzależnione od wartości przyrodniczych województw. Dziwi na przykład to, że turystyka ta nie pojawia się wśród kierunków rozwoju turystyki w woj. małopolskim. Należy jednak mieć świadomość, że brak,

lub marginalne znaczenie zapisów dotyczących turystyki przyrodniczej niekoniecznie musi świadczyć o niskim potencjale rozwojowym tej formy w danym regionie. Dowodzi raczej, że zagadnienia związane z rozwojem turystyki przyrodniczej są w Polsce słabo znane, a forma ta rozwijając się w sposób ekstensywny, jest postrzegana jako mało rozwojowa i nisko dochodowa. Ponadto, w województwach o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej oraz długich tradycjach rozwoju turystyki wypoczynkowej i kulturowej, specjalistyczne formy turystyki przyrodniczej, będąc niewątpliwie niszowymi, będą miały tylko znaczenie uzupełniające. Powinny jednak być uwzględniane jako istotny element wzbogacający produkt turystyczny regionów.

Literatura

- Ceballos-Lascurain H., 1996, *Tourism, Ecotourism and Protected Areas*. IV World Congress on National Parks and Protected Areas, IUCN Protected Areas Programme, Gland.
- Dąbrowski P., 1999, *Ekoturystyka (turystyka przyrodnicza) jako forma turystyki kwalifikowanej?* [w:] *Turystyka aktywna. Turystyka kwalifikowana.*, T. Łobożewicz, R. Kogut (red.). I Ogólnopolska Konferencja Naukowo-Metodyczna, Iława, 23-24 października 1998 r. DrukTur, Warszawa.
- Dąbrowski P., 2000, *Ekoturystyka – łatwiej powiedzieć, niż zrobić*. Ekoprofit nr 7/8.
- Epler-Wood M., 2002, *Ecotourism: Principles, Practices & Policies for Sustainability*. UNEP, TIES.
- Fact Sheet: Global Ecotourism*, 2005, The International Ecotourism Society, Washington.
- Gołębski G. (red.), 1999, *Regionalne aspekty rozwoju turystyk*. PWN, Warszawa-Poznań.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1995, *Z problematyki badawczej zachowań turystyczno-rekreacyjnych w środowisku przyrodniczym*. Turyzm, 5,2.
- Mika M., 2007a, *Charakterystyka wybranych form turystyki*, [w:] *Turystyka*, W. Kurek (red.). PWN, Warszawa.
- Mika M., 2007b, *Turystyka przyrodnicza – jej istota i współczesne kierunki rozwoju*, [w:] *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, UJ, Kraków.
- Page S. J., Dowling R. K., 2002, *Ecotourism*. Pearson Education Limited, Harlow.
- Roe D., Leader-Williams N., Dalal-Clayton B., 1997, *Take Only Photographs, Leave Only Footprints: the Environmental Impacts of Wildlife Tourism*. International Institute for Environment and Development, London.
- Wells M. P., 1997, *Economic Perspectives on Nature Tourism, Conservation and Development*. Environmental Economics Series, Paper nr 55, The World Bank, Washington.
- Wight P.A., 1996, *North American Ecotourists: Market Profile and Trip Characteristics*. Journal of Travel Research, 24, (4).
- Ustawa z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 2001, nr 142. poz. 1590 (tekst jednolity).
- Zaręba D., 2006, *Ekoturystyka*. PWN, Warszawa.